

Van den Herd

Heemkundekring De Heerlijkheid Oirschot

Jaargang 31 | nr. 3 | november 2024

www.deheerlijkheidoirschot.nl

Openstelling Erfgoedcentrum De Ravenpoort
Dekanijstraat 10
5688 AR Oirschot

maandagavond van 18.30-21.00 uur

In de vakantiemaanden juli en augustus is het Erfgoedcentrum alleen op afspraak geopend.

Meer informatie over onze Heemkundekring, Oirschotlogie en de Canon kunt u vinden via de links:

- <http://www.deheerlijkheidoirschot.nl>
- <http://www.oirschotlogie.nl>
- <http://www.canonvanoirschot.nl>

Kopij voor de volgende uitgave kunt u tot 15 januari 2025 aanleveren.

De redactie kan de historische juistheid van de inhoud van de artikelen niet in alle gevallen controleren; eventuele onjuistheden zijn voor rekening van de auteur. De redactie behoudt zich het recht voor ingezonden bijdragen te redigeren, in te korten of niet te plaatsen.

Van den Herd

Heemkundekring De Heerlijkheid Oirschot

Jaargang 31 | nr. 3 | november 2024

www.deheerlijkheidoirschot.nl

COLOFON

Redactie:

Maria van Deutekom

Noyenstraat 12

tel. 06 33802883

m.van.deutekom@kpnplanet.nl

Arthur de Vries

den Heuvel 8

tel. 06 21532274

a.devries@heerbeek.nl

Anneke Hoeijmans

Heistraat 26

tel. 06 15374193

anneke.hoeijmans@outlook.com

Overname van artikelen is toegestaan met bronvermelding.

ISSN 1387 - 2060

INHOUD

Plat gezeed: Efkes bè-luchte

Ria van Kollenburg-van de Looij 04

Verslag Werkgroep Kleinood donderdag 1 augustus 2024

Wim van de Biggelaar en Arthur de Vries 06

Verslag van de Grote Excursie 2024 naar Diest en Hasselt (B)

Phia May Knol 15

Spreekwoorden uit de ‘Nieuwe tijd’ tussen 1450 en 1800)

Maria van Deutekom 19

Orgel Boterkerkje Oirschot klinkt weer als vanouds

Peter Blees 34

Plat gezeed: Efkes bè-luchte

“Vat ’es ’ne luchtkoker en komt ’s efkes bè-luchte!”. Dit kon bij ons thuis vroeger zomaar gezegd worden. Wij, als Orskotse dialectsprekers, keken daar niet van op. Voor ons was dat een gewone, normale zin en als we het hoorden, kwamen we in actie. We gingen de luchtkoker zoeken.

Niet-Orskotse dialectsprekers zullen op z’n minst verward opkijken: “Wè zit-ie?”.

Algemeen Nederlands-sprekers snappen waarschijnlijk helemaal niet meer waar het over gaat.

Het is een leuke zin met een paar interessante eigenaardigheden.

Allereerst het werkwoord ‘**vat**’ of ‘**vatten**’. In het Nederlands wordt dit niet of nauwelijks meer gebruikt. Volgens de Dikke Van Dale heeft **vatten** de volgende betekenissen:

- 1 grijpen/beetpakken/nemen: *De slaap kunnen vatten of Een kou vatten.*
- 2 begrijpen: *Iets niet kunnen vatten of Vat je ’m?*
- 3 inlijsten: *In lood gevatte ruiten.*

In het Brabants wordt ‘vatten’ eigenlijk altijd gebruikt voor die eerste betekenis: *pakken of nemen.*

- Hij vat altèd mèn muts af. Mèr ik vat ’m nog wel ’s terug.
- Hij vièt z’n fiets en ging op huis on.

Dit afwijkend gebruik van een bekend Nederlands werkwoord kan buiten Brabant natuurlijk leiden tot versprekingen. Een groep jonge mannen van boven de rivieren stond te wachten op een laatste vriend die nog moest arriveren. Een Brabander in hun midden bood aan om de ontbrekende persoon even te bellen. Na even geluisterd en gewacht te hebben zei hij: “Hij vat nie af.” De omstanders konden niet bedenken dat hier bedoeld werd: “Hij neemt niet op”.

Terug naar de zin bij ons thuis. Het volgende woord dat opvalt: **'ne luchtkoker**. Voor Orskotse dialectsprekers is dit de normale benaming voor... *een zaklamp!* Het is een typisch Oirschots dialectwoord. Alleen in Best of de Beerzen zal het misschien nog herkend worden. Opvallend is dat dat *luchtkoker* ook in Brabants België (Hoogstraten) en in de omgeving van Baarle-Nassau opduikt. Maar verder weg denkt iedereen aan iets met beluchting of frisse lucht, niet aan het licht van een zaklamp. En dat je met een luchtkoker kunt **bè-luchte** is dan logisch; hiermee wordt bedoeld: *bij-schijnen* of *een lichtstraal schijnen op een bepaalde plek*.

Een Oirschotse vrouw vertelde eens tegen haar dochter dat ze in de stad in zowat alle winkels met huishoudelijke artikelen en doe-het-zelf-zaken was geweest. Maar nergens hadden ze 'ne luchtkoker. Overal waar ze ernaar vroeg werd ontkennend nee geschud.

Haar dochter vroeg haar: "Maar moeder, waar vroeg je dan om? Toch niet om unne luchtkoker?"

"Ja, natuurlijk wel." antwoordde moeder. "Wat anders?"

Toen dochter uitlegde dat ze beter om een zaklamp had kunnen vragen, was ze erg verbaasd. Ze had niet in de gaten dat "luchtkoker" een dialectwoord was.

Dus mocht in de komende donkere maanden iemand je vragen "Vat 'es 'ne luchtkoker en komt 's efkes bè-luchte!" dan hoop ik dat er nu een lampje gaat branden.

Hou doe!

Ria van Kollenburg- van de Looij

Verslag Werkgroep Kleinood Donderdag 1 augustus 2024

De werkgroep Kleinood is in 2006 opgericht door Theo van de Loo. De doelstelling was en is om jaarlijks op de feestdag van Sint Petrus Banden een (klein) historisch onderzoek in Oirschot te doen en daarvan een verslag te sturen naar het bestuur van de Heemkundekring. In het archief van de Heemkundekring en het archief van Van den Herd zijn deze verslagen terug te vinden. Dit jaar had voorzitter Wim van den Biggelaar drie interessante mini-excursies gepland.

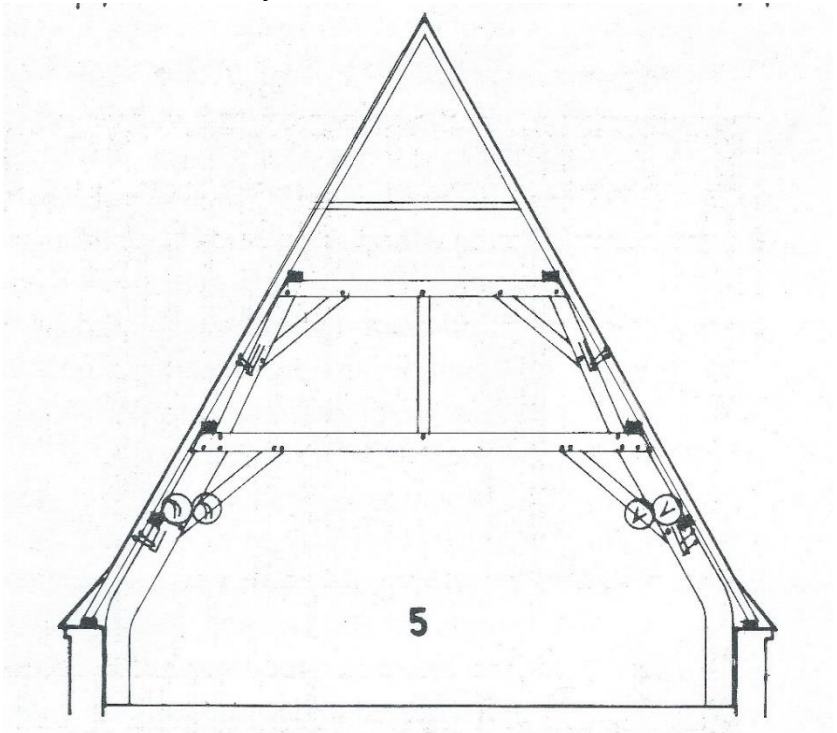
Jarenlang is de werkgroep bij de start van de rondreis gastvrij ontvangen door Josée en Frits Speetjens in de Molenstraat, waarvoor de voorzitter hen hartelijk bedankte, maar gezondheidsproblemen waren er de oorzaak van dat de aftrap dit jaar plaatsvond in de heemkamer. Daar legde voorzitter Wim de drie mini-excursies toe en daarna begaf de groep zich te voet op pad. Het weer liet zich niet van zijn zomerse kant zien: een paraplu was geen overbodige luxe.

Het eerste bezoek: de kap van het Oude Raadhuis

De bovenste verdieping van het Raadhuis heeft heel wat verrassingen, niet in het minst de kapconstructie, die goed zichtbaar is. Die kap komt uitgebreid aan bod in “Oog op Oirschot” (1991). In het eerste tijdschrift van Brabants Heem van 1993 heeft Herman Strijbos er een diepgaand artikel over geschreven, verlucht met foto’s. De kap heeft een kromstijlgebint met daarop een schaar gebint.

Wat zijn kromstijlen? Dat zijn gebogen stammen, die stevigheid geven aan het gebint. Maar waar haalden ze vroeger zo'n kromme stam vandaan? Daarvoor is een vooruitziende blik vereist. Jonge eikenbomen die nog een soepele stam hebben, werden met touwen en palen zo vastgezet, dat ze in een kromming groeiden. Eenmaal volwassen kon men de stam als kromstijl gebruiken, maar dat duurde wel tientallen jaren.

De kap heeft zes spanten, ook spanten tegen de gevels. De spanten tegen de gevels hebben geen kromstijlen, omdat er op de plaatsen geen ruimtebesparing nodig was. Alles werd met pen-en-gat verbindingen en houten nagels vastgezet. Na de toelichting van Wim is er nog gekeken of er meer schouwen waren geweest dan de twee in de zijgevels. Tegen de achtergevel zijn inderdaad roetsporen te vinden van een rookkanaal.

Het tweede bezoek: het kruis en de waterput van het Begijnhof.

In de Gasthuisstraat stonden, op de hoek met de Oude Grintweg kijkende richting Spoorдонк, een aantal kleine aan elkaar geschakelde woonhuisjes, tezamen bekend als het Groot Begijnhof. Deze huisjes waren zeer eenvoudig en bedoeld om mensen die het niet breed hadden een dak boven het hoofd te bieden. In de jaren 1960 zijn ze deels afgebroken en is achter die huisjes eerst een brandweerkazerne

geweest. Er ontstond een groot plein met een colonnade in Bossche Schoolstijl. Later is ook de rest gesloopt en zijn er woningen gebouwd.

Twee zaken herinneren nog aan de tijd van het oude begijnhof. Op de eerste plaats hangt er in een doorsteekje van de straat naar het pleintje erachter een gesmeed kruis aan de muur. Dat zou het kruis zijn dat op het dak van het hoekhuisje van het Groot Begijnhof stond. Maar als we de foto's van toen vergelijken, is dit een ander kruis. Hoogstwaarschijnlijk van het Klein Begijnhof, enkele huisjes die stonden waar nu de noordkant van het gemeentehuis is en dat reeds eerder was gesloopt. Het is nodig dat het kruis wordt onderhouden, in ieder geval zo, dat de roest zijn vernietigende werk niet verder kan doen. Ook zal de tekst op het bordje moeten worden aangepast. De oprichter van de werkgroep Kleinnood, Theo van de Loo, heeft er

overigens voor gezorgd dat het kruis in ieder geval bewaard bleef voor het nageslacht.

Voorzitter Wim gaf ook nog aan dat op de andere hoek, waar eens de C1000 was gevestigd, een bakstenen gebouw stond waarin de Boerenbond aardappels opsloeg. Later was het ook de opslagloods van de Karmo, de meubelfabriek van de familie Meeuwis. Daarachter, richting de Grote Stoel, stond de melk-/boterfabriek "Sint Odulphus", gesloopt in de jaren 1980.

De Kleinodianen liepen verder het nieuwe Begijnhof in. Daar staat nog de hardstenen drinkwaterput, die de bewoners van het Groot Begijnhof gebruikten voor drank- en waswater. De put stond voor de huisjes, aan de kant van de Gasthuisstraat, en is later verzet. Helaas heeft de put veel geleden van het verhuizen naar verschillende locaties: ze is in slechte staat.

*Groot Bagijnenhof of Amelrijk-Boots Gasthuis aan de Gasthuisstraat
te Oirschot, afgebroken in de jaren vijftig.*

Foto beschikbaar gesteld door T. A. van de Loo te Oirschot.

Het derde bezoek: het Sint Odulphus kapelletje.

Tegenover De Linde, voorheen de Odulphusschool, staat een klein kapelletje gewijd aan de heilige Odulphus. Nu een Bestse heilige, straks misschien weer een Oirschotse. Wat is de oorsprong van dit straatkapelletje?

In 1926 wordt het Brabants Studenten Gilde van Onze Lieve Vrouwe opgericht. Het was een gilde van Brabantse studenten van allerlei Nederlandse universiteiten, om de band met hun provincie vast te houden. Ze organiseerden zomerkampen in Brabant en bouwden in hun kampplaatsen een kapelletje, meestal gewijd aan Maria. Zo zijn er in totaal 23 kapellen gebouwd. De laatste was in 1959 in Gemonde. Het gilde bestaat nog steeds en heeft de universiteit van Wageningen als thuisbasis (zie www.hetbsg.nl).

Tijdens hun zomerkamp in Oirschot, in 1935, bouwden ze deze kapel, naar een ontwerp van Jos Bedaux. Het originele Odulphusbeeld was gemaakt door Manus Evers. Beiden komen uit Tilburg. Helaas is de oude uitvoering van het kapelletje in de jaren 1970 deels vernield. Er is toen een wat vereenvoudigde kapel over gebleven die “hufferproof” is. Het dak is aanzienlijk versmald en de afbeelding van St.

Odulphus is van metaal gemaakt. We denken naar een ontwerp van Frans van der Heijden en uitgevoerd door Pierre Louwers. Het aloude lantaarntje is niet teruggekeerd. Even werd geopperd om de originele kapel terug te brengen, maar een snelle en democratische stemming viel in het voordeel van handhaving van de huidige kapel.

Wim sloot dit laatste deel van de Kleinood-rondgang af met een gedicht van het gilde:

*“Al hebben wij in ’t Bouwvak niet veel te vertellen
toch bouwen wij heel Brabant vol schone kapellen.
En al is het wat krom met wat deuken er in,
Daar zit ’m nou het artistieke net in.”*

Daarna werd deze feestdag van Petrus Banden besloten op een Oirschots terras.

Wim van de Biggelaar en Arthur de Vries

Verlag van de Grote Excursie 2024 naar Diest en Hasselt

Van Gompel stuurde ons zijn nieuwste elektrische bus en aangekomen in het Begijnhofje van Diest, met zijn prachtige 17^e-eeuwse poort, werden we getrakteerd op koffie met een lekker gebakje. Begijntjes hoefden maar twee geloften af te leggen, geen armoede, maar wel gehoorzaamheid en kuisheid, dus aan het eind van de dag riep de poortbegijn: “Alle broeken naar buiten.” Hoewel, de gelofte van kuisheid was een ‘tijdelijke’ ...

Enmaal met de gids op stap hoorden wij dat de Noordzee ooit tot aan Diest stroomde. Nee, dat wisten wij niet, maar de Warande is daar nog getuige van, met zijn 47 meter hoge ijzerzandstenen heuvel. Daar stond in het verleden een kasteel op dat behoorde aan de Heer van Gulik. De grootgrondbezitters hadden er een handje van om hun gebieden onderling te kopen c.q. verkopen, ruilen of door huwelijk in bezit te verkrijgen en zo geschiedde dat in 1499 Engelbrecht II van Nassau de baas werd in Diest.

En na erving van Orange (Zuid-Frankrijk) spreken we van de Prins van Oranje-Nassau en hullen wij ons op feestdagen of belangrijke voetbalwedstrijden in het oranje. De oudste zoon van Willem van Oranje, Philip-Willem, heer van Diest is, in tegenstelling tot zijn vader, altijd katholiek gebleven door zijn opvoeding aan het hof van Filips II en ligt in de prachtige St. Sulpitiuskerk begraven.

De bouw van deze kerk besloeg vele eeuwen en aanvankelijk gebouwd met de bruine ijzerzandstenen, verkregen uit de Warandehoeve. Maar vele architecten later eiste de bouwmeester van de westgevel dat er de duurdere kalkstenen werden gebruikt. Tja, en toen waren de centen nogal snel op en kon er geen hoge toren meer gemetseld worden. Omwille van de vorm van de vieringtoren, die de naam van mosterdpot kreeg, hebben de Diestenaren de bijnaam 'mosterdschijters' toebedeeld gekregen. Inmiddels staat Diest op de UNESCO werelderfgoedlijst en vormt het samen met Breda, Dillenburg en Orange de vier Oranjesteden.

We hebben veel van onze fantastische gidsen Fons en Jeannine mogen horen over de geschiedenis van Diest en hun bijzondere stads-
genoten zoals de heilige Jan Berchmans en ze namen ons mee over
het verrassende vlonder-pad over de Demer. Na een smakelijk kopje
soep en broodjes vertrokken we richting Hasselt, waar we vrij waren
het Jenevermuseum te bezoeken, de mooie kerk te bewonderen of
neer te strijken op één van de vele terrasjes die her en der muzikaal
werden opgeluisterd door orkestjes in het kader van de naderende
verkiezingen.

En zoals een bezoek aan België betaamt, werd ons gezellige uitstapje
afgesloten met een lekker frietje en al keuvelend in de bus bereikten
we op tijd ons geliefde Oirschot. Dank aan de weergoden, de chauffeur
en bovenal de organisatie die ons een hele leerzame en gezellige
dag hebben bezorgd.

Tekst: Phia May Knol
Foto's: Ad van Zelst

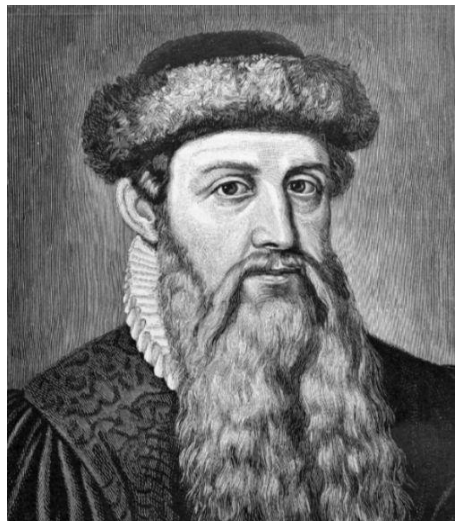
Spreekwoorden uit de ‘Nieuwe tijd’ tussen 1450 en 1800)

(Aflevering 5 van de reeks Spreekwoorden zijn van alle tijden)

Aflevering 1 van de reeks *‘Spreekwoorden zijn van alle tijden’* ging in op wat we onder een spreekwoord verstaan, de rol van beeldspraak in de taal en het ontstaan van spreekwoorden. In aflevering 2 kwamen spreekwoorden uit de Klassieke Oudheid aan de orde en de 3^e aflevering belichtte spreekwoorden uit de Bijbel. De 4^e aflevering ging in op Spreekwoorden in de Middeleeuwen zoals we die o.a. kennen uit het werk van Pieter Bruegel de Oude. Deze 5e aflevering belicht spreekwoorden uit de zogenaamde ‘Nieuwe tijd’ tussen 1600 en 1800.

De ‘Nieuwe tijd’

De *‘Nieuwe tijd’* (ca. 1450-1800) is een door historici vastgesteld tijdvak dat ook wel wordt aangeduid wordt als de *‘Vroegmoderne Tijd’* of het *‘Ancien Régime’*. Deze periode begint omstreeks het einde van de Middeleeuwen en duurt tot de moderne tijd, die rond 1800 begint. Over het startpunt van dit tijdvak lopen de meningen van geschiedkundigen uiteen maar in een artikel op de site van Historiek noemt auteur Enne Knoops 1450 als meest logische startpunt voor de *‘Nieuwe Tijd’*. De uitvinding van de boekdrukkunst vond toen plaats en die stimuleerde de belangrijkste gebeurtenissen en ontwikkelingen van de *‘Vroegmoderne Tijd’* zoals het

Johannes Gutenberg, De Europese uitvinder van de boekdrukkunst

begin van de Renaissance, de Reformatie en de tijd van de grote ontdekkingsreizen.

Als eindpunt van de periode worden het begin van de Industriële en de Franse revolutie gezien die zorgden voor grote veranderingen op allerlei gebieden waarna de moderne tijd haar intrede deed.

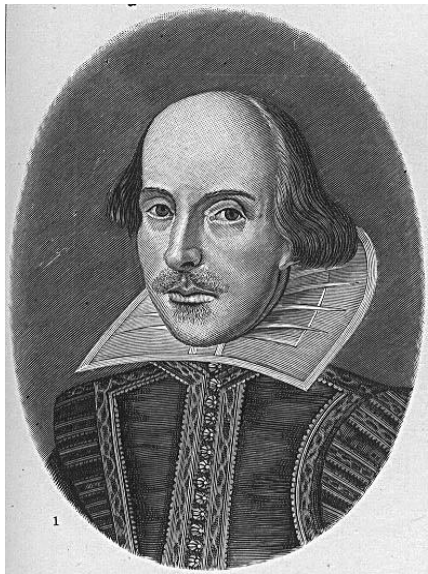
Zoals uit de vorige artikelen uit deze reeks al bleek wemelt onze taal van spreekwoorden en gezegden die ontleend zijn uit de wereld van het boek. Daarbij kan het zowel gaan om het Boek der Boeken, oftewel de Bijbel, als om literaire werken uit de klassieke oudheid maar ook om oude volksverhalen, legenden en fabels. Ook uit de meer recente literatuur zijn aardig wat uitdrukkingen tot ons gekomen. Girbe Buist geeft daarvan in zijn reeks in *Historiek* enkele fraaie voorbeelden uit de periode van de *Nieuwe Tijd* (1600-1800).

Zo noemt hij de gevleugelde uitspraak van Hamlet uit het gelijknamige toneelstuk van de beroemde 17^e -eeuwse schrijver Shakespeare:

'To be or not to be', that is the question'

(Vertaling: Te zijn of niet te zijn, dat is de vraag.)

Deze uitdrukking wordt ook tegenwoordig nog regelmatig gebruikt, hetgeen ook het geval met het Nederlandse gezegde:

Shakespeare, schrijver van Hamlet

'Het is vechten tegen windmolens'.

Deze uitdrukking is gebaseerd op de roman 'Don Quichot' van Miguel de Cervantes waarin ridder Don Quichot windmolens aanziet voor gevaarlijk reuzen die hij vervolgens dapper te lijf gaat waarbij hij een klap krijgt van de wieken van de molen.

Don Quichot © Henk Boudewijns

We gebruiken het spreekwoord 'vechten tegen windmolens' tegenwoordig om aan te geven dat iemand vecht tegen een denkbeeldige vijand die niet bestaat en dat hij daarmee zijn krachten op een onverstandige manier verspilt.

Jan Steen

Spreekwoorden geven een duidelijk beeld van de denkwijze van een volk. Hoe oud ze ook zijn, ze vormen nog steeds een levend onderdeel van onze taal. Wie kent er niet de uitdrukking:

'Het is er een huishouden van Jan Steen'

Deze uitspraak is ontstaan is naar aanleiding van het werk van Jan Steen, een van de bekendste Nederlandse schilders uit de 17^e eeuw.

Jan Steen, 'Zo de ouden zongen, zo piepen de jongen', c. 1663 - 1665

Pauline Beernink stelt in haar artikel *'Springlevende spreekwoorden'* in het tijdschrift *'Neerlandia/Nederlands van nu'* dat de volksschilder Jan Steen als geen ander begreep wat voor uitwerking zijn moraliserende schilderijen op de toeschouwer hadden. Weliswaar komen we op zijn schilderijen regelmatig wanordelijke taferelen tegen maar dat wil niet zeggen dat de Delftse schilder zelf in wanorde leefde of dat hij het wanordelijke leven uit die tijd op zijn schilderijen wilde tonen. Hij wilde de toeschouwers juist aan het denken zetten door te laten zien hoe het niet moest. Jan Steen was een voorstander van een samenleving gebaseerd op orde, regelmaat en balans en zijn schilderijen hebben een opvoedkundig doel.

Dat geldt ook voor een schilderij met als onderwerp de uitdrukking:

'Zo de ouden zongen, zo piepen de jongen'

Daarmee wilde de schilder zeggen dat je als ouderen niet het verkeerde voorbeeld moet geven omdat de kinderen dat dan zullen navolgen.

('Piepen' staat hier voor 'pijpen' waarmee het blazen op de pijpfluit is bedoeld.)

Zo'n schilderij was een manier om op een gemakkelijke manier een wijze les te verkondigen, hetgeen helemaal paste bij de calvinistische opvattingen uit de 17^e eeuw.

De eigenschap om te moraliseren zat volgens Pauline Beernink ook toen al in de aard van de Nederlander ingebakken, niet voor niets staan we volgens haar bekend als een volk van schoolmeesters en dominees.

Emblemata

Naast schilderijen en prenten waren in de 'Nieuwe tijd' ook emblemataboeken een populair middel om wijze lessen te verkondigen.

Een emblema ofwel embleem of zinnebeeld bestond uit een kleine afbeelding vergezeld van een korte kernachtige spreuk, zoals een spreekwoord en een kort bijschrift, vaak een gedicht.

Er zijn veel verschillende soorten emblemata, zowel onderwijzend, politiek, religieus als handelend over de liefde. Het woord emblema komt uit het Grieks en betekent mozaïekversiering.

Het boek *Emblemata* van Andrea Alciato uit 1531 wordt beschouwd als het eerste emblemataboek. Het genre van emblemataboeken werd ontwikkeld in Europa in de zestiende en zeventiende eeuw en was met name populair in Nederland, België, Duitsland en Frankrijk. Een dergelijk boek bevatte vaak tientallen emblemata (afbeeldingen) die begeleid werden met een spreuk en een korte tekst. Zowel tekst als beeld waren bedoeld om de lezer een morele les bij te brengen.

Titelpagina van Emblemata van Andrea Alciato

Nederlandse emblemata

In Nederland verschenen er in de zeventiende eeuw meerdere emblemataboeken. Als eerste noem ik *'Den gulden winckel'* van dichter des Vaderlands Joost van den Vondel waarin we o.a. het volgende embleem aantreffen voorafgegaan door een klassiek motto dat aangeeft wat op de afbeelding staat en dat gevolgd wordt door een citaat uit de bijbel waarin een wijze les zit opgesloten:

*Ziet hoe Jupiter bestiert des Weerelds zilv'ren Eeuwe,
Des Zomers groen van 't looff, en s'Winters wit van sneeuwe.*

**In 't zweet uws aengezichts zult ghy u brood bekomen,
Tot dat ghy aerde wert, waer van ghy zijt ghenomen.**

Andere bekende emblemataboeken uit die tijd zijn de *Emblemata amatoria* van bekende schrijvers als Daniel Heinsius en PC. Hooft.

In tegenstelling tot het gebruik in zuidelijkere regionen werd in onze Lage landen in de emblemata amatoria de liefde niet alleen verheerlijkt maar er werd ook in gewaarschuwd voor excessen als bijv. overspel. Men pleitte voor een eerbaar huwelijk, een verstandige partnerkeuze, huwelijksrouw en de voortplanting als nobel doel van de zinnelijke liefde.

Zo is op het 19e embleem uit Hoofts *Emblemata amatoria* het beeld van Cupido te zien met in zijn ene hand een slot waar één sleutel aan hangt.

Boven de afbeelding prijkt het Nederlandse motto: **'Een die my past'**.

En het bijgevoegde gedichtje waarin de betekenis wordt toegelicht luidt:

Embleem uit Emblemata amatoria van Hooft

*Of menich Minnaer, elck om strijdt,
zijn brandt ghetuycht,
Maer, een, die tot my past,
het pit mijns harten buycht.*

De beminde dame die hier aan het woord is verkondigt dat slechts één van de vele minnaars die haar de liefde verklaren, haar hart kan

veroveren. Afbeelding, motto en bijschrift drukken alle drie uit dat er voor iedereen maar één geschikte partner bestaat.

Jacob Cats

Het allerbekendste Nederlandse emblemataboek uit vroeger tijden is toch vooral de bundel *'Sinne- en minnebeelden'* van Jacob Cats, die vanwege zijn overvloed aan vermanende spreuken ook wel spottend *'Vadertje Cats'* wordt genoemd.

Portret van schrijver Jacob Cats

De uit Zeeland afkomstige Cats studeerde rechten in Leiden en Orléans en was werkzaam als advocaat en pensionaris in Middelburg en Dordrecht. Van 1636-1651 is hij raadspensionaris van Holland. Zorgvliet, het huis waar Cats zijn laatste jaren doorbrengt, is als Cats-huis al decennialang de officiële ambtswoning van de Nederlandse premier.

In 1618 verscheen zijn emblematabundel *'Sinne-en Minnebeelden'* die prenten bevatte van Adriaan van de Venne met bijschriften van Cats die een duidelijk moralistische strekking hadden. Alle emblemen (beelden) worden amoureuus, maatschappelijk en religieus toegelicht.

Het hedendaagse Catshuis

Dat geldt ook voor het volgende embleem dat vergezeld gaat van de spreuk:

'Lieven doet leven'

Waarna een prozatekst volgt waarin Cats verhaalt over de kracht van de ware liefde.

Cats schreef *'ter lering en vermaak'* en zijn stichtelijk werk sprak een groot publiek aan. Van sommige werken werden zelfs meer dan 50.000 exemplaren verkocht!

Collega-schrijvers hadden vaak minder waardering voor zijn moralistische werk dan zijn vele lezers, op bewondering van de eerdergenoemde Vondel en Hooft hoefde hij dan ook niet te rekenen.

Vooralspreuken hebben de tand des tijds doorstaan zoals het bekende spreekwoord:

'Al is de leugen nog zo snel, de waarheid achterhaalt haar wel'

Embleem uit bundel Cats met als motto: 'Lieven doet leven'

Vandaag de dag komen we ditzelfde spreekwoord nog steeds tegen als tegeltjeswijsheid.

Tegeltjeswijsheden

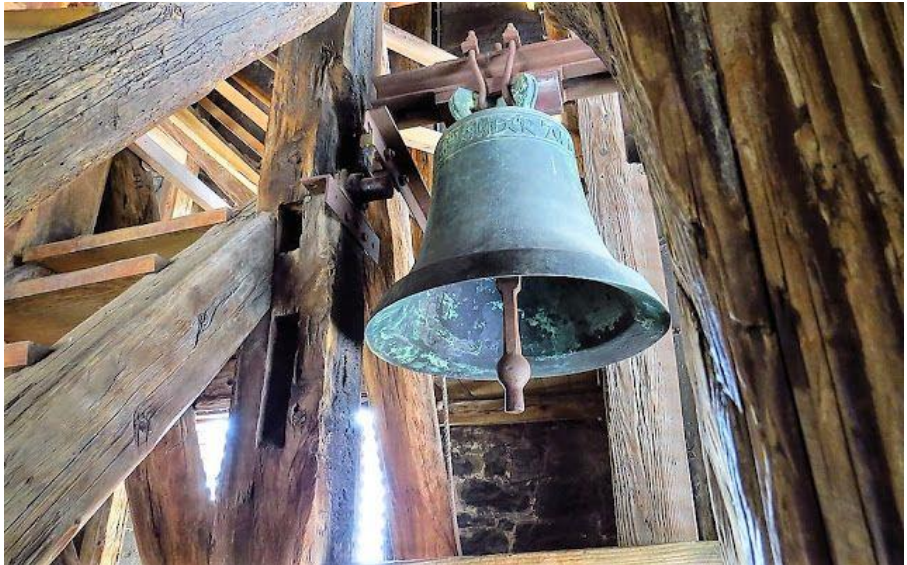
De geschiedenis van de tegel is al heel oud en gaat terug tot het antieke Egypte, waar je ze aantrof als decoratie op de muren van tempels. Ook in het oude Griekenland en Rome werden tegels gebruikt om vloeren en

muren van openbare gebouwen en villa's te verfraaien. En in de Middeleeuwen zag je in kerken en kathedralen tegels waarop Bijbelse verhalen werden uitgebeeld of om heiligen te eren.

Vanaf de 16e eeuw kwam je in Nederland tegels ook tegen als decoratie in woonhuizen van rijke kooplieden en in de 17e eeuw werden er zelfs kachels mee versierd. De zogenaamde '*kacheltableaus*' werden vaak gemaakt van Delfts blauw aardewerk en waren tot ver over onze grenzen bekend. Vanaf de 18e eeuw zag je ook in de keuken tegels in allerlei kleuren en patronen, dat was naast decoratief ook praktisch omdat tegels gemakkelijk schoon te maken zijn.

Al in de late middeleeuwen werden er met houten pennen inscripties in tegels gemaakt, veelal was dat een naam of een jaartal en later ook korte spreuken die soms zelfs rijmde waardoor het korte gedichten werden. Een bekende Nederlandse tegeltjeswijsheid uit de 17e eeuw luidt:

'Hij heeft de klok horen luiden, maar weet niet waar de klepel hangt'.

Dit spreekwoord wordt gebruikt om iemand te beschrijven die wel iets weet van een bepaald onderwerp, maar niet tot in detail begrijpt waar het om gaat.

De term tegeltjeswijsheid gebruiken we tegenwoordig vaak spottend om aan te geven dat het hier om een uitdrukking gaat die als een cliché wordt ervaren maar toch bevatten die uitspraken vaak een kern van waarheid. Zo zijn de spreuktegeltjes van nu ook ontstaan. Niet voor niets kom je ze vaak tegen in Delfts Blauw, kleur en vorm grijpen terug op de eeuwenoude manier van beschilderen van aardewerk dat vroeger in Delft werd gedaan.

Toegift

Als toegift op dit 5^e artikel over Spreekwoorden uit de 'Nieuwe tijd' wil ik u de herkomst van het woord '**Poespas**' niet onthouden.

Als we tegenwoordig de uitdrukking *'wat een poespas'* gebruiken dan bedoelen we daarmee dat er sprake is van *'onnodig veel gedoe'*. Het woord *'poespas'* bestaat echter in Nederland al sinds de 17e eeuw en verwijst naar een scheepsgerecht. Er wordt een stampot mee bedoeld oftewel een mengelmoes van verschillende soorten voedsel. Vroeger werd dat gerecht niet met plezier gegeten omdat je geen flauw vermoeden had wat er allemaal in kon zitten.

***'Poespas'* was vooral populair op oorlogsschepen omdat je er allerlei restjes in kon gooien!**

Maria van Deutekom

Bronnen:

- Enne Knoops, artikel: Vroegmoderne tijd (ca.1450-1800) – Kenmerken, tijdlijn & samenvatting, april 2023, site Historiek
- Girbe Buist, artikel: Zegswijzen en uitdrukkingen uit de literatuur: Nieuwe Tijd (1600-1800), december 2019, site Historiek
- Pauline Beernink, artikel 'Springlevende spreekwoorden', tijdschrift 'Neerlandia/Nederlands van nu', jaargang 107, 2003, site DBNL (Digitale Bibliotheek voor de Nederlandse Letteren)
- Emblema en Emblema amatoria, Wikipedia
- Emblemata-amatoria, Nederlandse poëzie/historische dichters/ PC. Hooft; collecties.kb.nl (koninklijke bibliotheek)
- Den Gulden Winckel der Kunstlievende Nederlanders, Joost van den Vondel, uit De werken van Vondel, deel 1, 1927, site DBNL (Digitale Bibliotheek voor de Nederlandse Letteren)
- Jacob Cats, site Literatuurmuseum, op basis van publicaties over Cats van site DBNL (Digitale Bibliotheek voor de Nederlandse Letteren)
- De geschiedenis van spreuktegels en tegeltjeswijsheden, site Tegeltjeswijsheid
- Marti Roos, artikel: Tegeltjeswijsheden uit de 15e en 16e eeuw, april 2021, site Neerlandistiek
- Artikel: 'Wat is de herkomst van deze spreekwoorden en gezegdes?', site Schrijven online

Orgel Boterkerkje Oirschot klinkt weer als vanouds

Het Boterkerkje aan het Vrijthof is niet alleen het oudste monument van Oirschot, het beschikt ook over het oudste orgel in onze gemeente. Het pijporgel werd in 1751 gebouwd door de Middelburgse orgelbouwer Ludovicus de Backer. Het instrument is na een ingrijpende restauratie door orgelmakers Elbertse van Vulpen begin september weer feestelijk in gebruik genomen. Bij de restauratie kreeg het De Backer-orgeltje zijn oorspronkelijke stemming uit de Barokperiode weer terug: ongeveer een halve toon lager dan nu gebruikelijk is.

Zeeuwse orgelbouwer

Over Ludovicus de Backer is helaas niet veel bekend. In mei 1940 ging het grootste deel van het Middelburgse stadsarchief verloren door een brand in het oorlogsgeweld. Dankzij kerkelijke archieven weten we dat De Backer van 1746 tot 1759 in Middelburg gevestigd was en dat hij in 1753 werd aangesteld als stadsorgelmaker. In die functie verrichtte hij vooral herstel- en onderhoudswerkzaamheden aan diverse kerkorgels in Zeeland. Daarnaast heeft hij een aantal mooie huisorgels gebouwd, waarvan het orgel in het Boterkerkje er één is. Een aantal van die opdrachten had hij ongetwijfeld te danken aan de rijke en invloedrijke Middelburgse regent Daniël Radermacher, een telg uit een belangrijk geslacht van bewindvoerders van de VOC. Voor hem bouwde De Backer o.a. een prachtig huisorgel. Radermacher organiseerde met regelmaat huisconcerten waarop beroepsmusici dat orgel tot klinken brachten. En dat zal andere notabelen ertoe gebracht hebben ook een orgel bij De Backer te bestellen. De medicus Gerard de Wind was bijvoorbeeld een afnemer; dat orgel werd na zijn overlijden geveild.

Een van de orgels van De Backer is op de een of andere manier in Delft terechtgekomen. Daar werd het in 1804 door de toenmalige hervormde gemeente in Oirschot aangekocht. De kleine protestantse gemeente in Oirschot had in 1799 – na een volkstelling - de grote Sint-Petruskerk aan de veel omvangrijkere rooms-katholieke gemeenschap terug moeten geven. De protestanten kregen het kleinere kerkje – het Mariakerkje - aan het Vrijthof toegewezen.

Dat had inmiddels vele jaren als opslagplaats en boterwaag gediend (vandaar de bijnaam Boterkerkje), maar het werd toen weer geschikt gemaakt voor de eredienst. De preekstoel en enkele borden met psalmteksten kwamen vanuit de grote kerk mee, maar het toenmalige, grote orgel kon uiteraard niet worden verplaatst. De eerste jaren in het kerkje is dus gezongen zonder orgelbegeleiding, waarschijnlijk met hulp van een voorzanger.

De rol van Jan Schouw

De kerkenraad had aan het begin van die nieuwe eeuw al een keer uitgesproken dat het 'gezag niet weinig zoude verbeterd worden wanneer 't zelve door orgelmuziek wierde geaccompagneert'. Een van de kerkenraadsleden, ouderling Schouw, attendeerde de kerkenraad er in 1804 op dat in Delft een orgel voor 'een schappelijke prijs' te koop zou zijn. Het bleek later te gaan om 540 gulden incl. transport. Omdat er ook wat bouwwerkzaamheden nodig waren (zo moest een orgelgalerij in de kerk worden gebouwd) liepen de totale kosten op tot ruim 800 gulden. Ouderling Schouw was kennelijk een vermogend man, want hij schoot het geld voor en bood de kerk daarna een lening met een rente van 5% aan.

We mogen aannemen dat het gaat om Jan Schouw die sinds 1780 secretaris van het College van Schepenen van Oirschot is. Alle belangrijke functies gingen in die tijd immers naar protestanten. Tegen het einde van de eeuw werd wel duidelijk dat daarin spoedig verandering zou komen. Zo werd in 1798 door plaatselijke patriotten een klacht tegen Schouw ingediend (waarover weten we niet), waarna hij gedeeltelijk werd geschorst. De klacht werd later ongegrond verklaard, maar vermoedelijk voelde Schouw zich toch 'enigszins onzeker' over de politieke ontwikkelingen, zo veronderstelde de Oirschotse geschiedkundige drs. J. Lijten in een artikel over de secretarissen van Oirschot (Campinia, 1995). Het belang van het college werd minder en daarom verzocht Schouw bij het departementaal bestuur om een aanstelling tot notaris, die hij in 1803 verkreeg. Hij

bleef nog tot 1820 secretaris (en vervulde die functie totaal dus 40 jaar) en notaris.

De kerkenraad vond 5% rente op de lening kennelijk toch aan de hoge kant, want binnen enkele maanden kreeg secretaris Schouw zijn geld terug. Dat werd mogelijk gemaakt door 'juffrouw' Anna van Nahuys, die de kerk in ruil voor een 'getekende obligatie' 845 gulden, twee stuivers en zes penningen deed toekomen. Anna zal familie zijn geweest van notaris Van Nahuys.

Meerdere restauraties

Het orgel wordt door de eeuwen heen meerdere malen hersteld en gerestaureerd. In 1904 bijvoorbeeld wordt de stemming door orgelbouwer P.J. Vermeulen met een halve toon verhoogd naar de zogenoemde middentoonstemming. Ook krijgt het orgel een zogenoemd 'aangehangen pedaal', dat echter bij de restauratie in 1968/1969 door orgelbouwer Van Vulpen weer moet worden verwijderd. Het wordt door de Rijksdienst voor Cultureel Erfgoed als een 'latere, nauwelijks bruikbare toevoeging' beschouwd. De twee blaasbalgen worden sinds die restauratie in de vorige eeuw in beweging gebracht door een elektromotor. De spierkracht van de 'orgeltrappers' is dan dus niet meer nodig. Pas bij deze restauratiewerkzaamheden is overigens dankzij een nauwelijks leesbare inscriptie ontdekt dat De Backer de bouwer van dit orgel is. Eerder werd het abusievelijk toegeschreven aan een regionale orgelbouwer.

Drie De Backer-orgels

Bij de restauratie van dit jaar is de elektromotor weer vervangen door een computergestuurde mechanische aandrijving. Dat zorgt voor een wat natuurlijker luchtstroom. Mede dankzij de klankverlaging benadert het orgel weer de klank zoals Ludovicus de Backer die indertijd aan het instrument heeft meegegeven. Het orgel in het Botterkerkje is nog het enige instrument van De Backer dat in een kerkgebouw staat. Voor zover bekend zijn er totaal drie orgels van hem bewaard gebleven.

Naast het instrument in Oirschot is dat een orgel in het Nationaal Orgelmuseum in Elburg. Dit orgel stond eerder in de protestantse kerken van Oostkapelle en Gapinge. In het museum Het Vleeshuis in Antwerpen staat dan nog een De Backer-orgel dat eerder in de protestantse kerk in Antwerpen heeft geklonken. Dit orgel is helaas de komende tijd niet te bekijken, want het Vleeshuis is voor langere tijd gesloten wegens restauratie.

De overeenkomsten tussen de drie orgels is vrij goed te zien. Ze hebben alle drie een verhoogde midden-toren, een opwaarts verloop van de frontpijpen aan weerszijden (zowel onder als boven) en goudkleurige versiering ('vlammetjes') tussen de pijpen aan de onderkant. Ook zijn er uiteraard overeenkomsten in klank.

Klein maar fijn

Ludovicus de Backer kan gezien worden als een 'kleine' orgelbouwer. Hij was gespecialiseerd in de bouw van huisorgels. Geen grote, imposante instrumenten, maar kleine en fijne orgels die zowel in een koopmanswoning als in een kleiner kerkgebouw prachtig tot hun

recht komen. Oirschot mag er trots op zijn dat dit gerestaureerde orgel de komende decennia weer tot klinken komt. Dankzij het vakmanschap van Ludovicus de Backer in de eerste plaats natuurlijk, maar ook dankzij ouderling Schouw, mejuffrouw Van Nahuys, de protestantse gemeenschap, de Stichting Het Boterkerkje en tal van subsidiegevers (zie kader). De warme, barokke klank van dit orgel kan de komende jaren een klinkende bijdrage leveren aan het culturele klimaat in Oirschot.

Peter Blees

Geraadpleegde literatuur:

J.H. Kluiver, Historische orgels in Zeeland II. Walcheren.

A. Clement, Het muzikleven in Middelburg ten tijde van de oprichting van het Zeeuws Genootschap.

Dr. A.J. Gierveld, Het Nederlandse huisorgel in de 17^e en 18^e eeuw. Proefschrift 1977

Rapport inzake het orgel in de herv. Kerk te Oirschot, jan. 1965.
Van Vulpen Orgelbouw

Peter Blees, Meer dan een gebouw, geschiedenis van het Boterkerkje en de protestanten in Oirschot. 1999

J. Lijten, De secretarissen van Oirschot 1462-heden, artikel in *Campinia* nr. 96, januari 1995.

Kosten restauratie

De kosten van de recente restauratie van het De Backer-orgel bedroegen ca. 100.000 euro. De restauratie werd mogelijk gemaakt door bijdragen van:

Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed (subsidieregeling restauratie Klinkend Erfgoed), Provincie Noord-Brabant

Melis van Beekstichting, Oirschot

Stichting De Mug van Heijningen, Oirschot

Protestantse gemeente Best. Oirschot en de Beerzen

Rabofonds

Het Cultuurfonds

Stichting tot behoud van het Nederlandse Orgel

Dr. H. Mullerfonds

Stichting Orgelfonds Mooy

**“Ook op zoek naar verborgen
verleden?”**

HEEMKUNDEKRING

De Heerlijkheid
Oirschot